

No

VERBINDING

maart 2024

1

LOSLATEN

Is een natuurlijk proces

LET BIJ BEDRIJFSOVERNAME

ook op wat er niet
gezegd wordt

OP DE KOFFIE BIJ

Evert en Heleen
Blaauwendraad

RECENSIE

De Oversteek

cgmv vakorganisatie

Colofon

VERBINDING, JAARGANG 9, NUMMER 1, MAART 2024

Verbinding is het informatiemagazine van Christen Contact Agrarisch (CCA) en CGMV agrariërs. CCA is een christelijke vereniging van leden die zich met de agrarische sector verbonden voelen. CCA ondersteunt bij het maken van rechtvaardige keuzes, thuis, op het werk en in het bedrijf. CGMV is een vakorganisatie voor christenen waarbinnen agrariërs verenigd zijn. Verbinding verschijnt vier keer per jaar.

REDACTIE
Wiggele Oosterhoff (CCA)

SECRETARIAAT CCA
Graaf van Lyndenlaan 25
3771 JB Barneveld
T: 0342 – 42 41 13
E: info@cca-nederland.nl
W: www.cca-nederland.nl

KLANKBORDGROEP REDACTIE
Jan Overeem (CCA)

EINDREDACTIE
Ineke Evink

SECRETARIAAT CGMV
Hanzelaan 344
8017 JL Zwolle
T: 038 – 42 54 379
E: info@cgm.nl
W: www.cgm.nl/agrariërs

DRUKWERK EN DISTRIBUTIE:
Drukkerij Van Dijk, Meppel

REDACTIEADRES CGMV
CGMV agrariërs
E: redactie@cgm.nl

ADVERTENTIES
Eddy Morren
T: 0318 – 25 30 20 of 0623056672
E: info@morrenmedia.nl

REDACTIEADRES CCA
Wiggele Oosterhoff
E: wiggele@oosterhoff-consult.nl

VERANTWOORDELIJKHEID

Aan artikelen en rubrieken wordt de grootst mogelijke zorg besteed, maar de ervaring leert dat fouten nooit helemaal zijn te voorkomen. Daarom kan geen verantwoordelijkheid worden aanvaard voor eventueel onvoorziene gevolgen, veroorzaakt door fouten in gegevens die door derden zijn aangeleverd. Standpunten, verwoord in artikelen en interviews door derden, hoeven niet overeen te komen met de standpunten van CCA en CGMV. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

ABONNEMENTEN

U kunt een abonnement op het blad nemen door lid te worden van CCA of CGMV agrariërs (of beide). Op de websites (www.cgm.nl en www.cca.nl) staat hoe u zich kunt aanmelden als nieuw lid. Het lidmaatschap van het CCA kost € 80,- per jaar (€ 75,- bij automatische incasso); bij CGMV agrariërs hangt de contributie af van het inkomen. Ook kunt u een los abonnement nemen voor € 25,- per jaar.

Overdenking

LOSLATEN

Het woordje loslaten betekent niet meer vasthouden. We leven in een tijd waarin veel boeren en tuinders dat zullen moeten doen: niet meer vasthouden maar loslaten.

Ondernemers die meedoen met een regeling zullen dat aan de lijve ondervinden. Iets wat je misschien wel decennia lang hebt gedaan moet je loslaten. Dieren verzorgen, koeien melken, bloemen snijden, of wat dan ook. Stoppen en loslaten zijn processen en beslissingen die niet van de ene op de andere dag genomen worden.

In Deuteronomium 31 lezen we dat Mozes tegen Jozua zegt: *“Wees sterk en moedig, wees niet bevreesd en schrik niet voor hen terug, want het is de Heere, uw God, Die met u meegaat. Hij zal u niet loslaten en u niet verlaten. En Mozes riep Jozua en zei tegen hem voor de ogen van heel Israël: Wees sterk en moedig, want u zult met dit volk het land binnengaan dat de Heere hun vaders gezworen heeft hun te geven; en u zult het hun in erfbezit laten nemen. De Heere nu is het Die voor u uit gaat. Hij zal met u zijn. Hij zal u niet loslaten en u niet verlaten. Wees niet bevreesd en wees niet ontsteld”.*

Wat kunnen deze woorden een bemoediging zijn als we een bedrijf, een onderneming achter ons moeten laten. De woorden: ‘de Heere nu is het die voor u uit gaat’ laten zien dat Hij, de Heere de weg wijst die naar voren is. Hij zal je niet loslaten. Houd die hand maar stevig vast!

Jan Overeem, voorzitter CCA

Agenda

Naast regionale bijeenkomsten hoopt CCA D.V. een aantal landelijke bijeenkomsten te organiseren. Zet de volgende data vast in uw agenda. Nadere informatie volgt.

- 8 april 2024, **WERKGROEP OOST VAN CGMV AGRARIËRS** en **CCA** houden een bijeenkomst in de Olde Skoele te Rouveen. De directeur van de zuivelfabriek ‘Kaasspecialiteiten Rouveen’ s te gast. Aanvang 20.00 uur, opgave verplicht want er geldt een maximum van 30 personen.
- 11 april 2024, **VOORJAARSLEDENVERGADERING**
- 2 oktober 2024, **REGIOAVOND** (regionale werkgroep en landelijk bestuur)
- 15 november 2024, **LANDELIJKE LEDENDAG**

Kijk ook op:

CCA: www.cca-nederland.nl

CGMV: www.cgm.nl/agenda

Inhoud

4 OM TE VERANDEREN MOET JE EERST KUNNEN LOSLATEN

8 LOSLATEN EN KIEZEN IN BIJBELS PERSPECTIEF

10 OP DE KOFFIE IN HOLLANDSCHE RADING

14 BEDRIJFSOVERNAME: HET TOPJE VAN DE IJSBERG

18 RECENSIE: DE OVERSTEEK

Redactioneel

Voor u ligt de eerste editie van Verbinding in het jaar 2024. Op het moment dat ik dit schrijf, zijn er in meerdere landen in Europa boerenprotesten. De onzekerheid waar het jaar 2023 mee eindigde, duurt in 2024 voort.

Het thema van dit nummer is loslaten, een thema dat in ieder mensenleven speelt maar wellicht nog heftiger in dat van agrariërs. In het hoofdartikel beschrijf ik wat de aanleidingen waren om hiervoor te kiezen. Het afstudeerwerkstuk van Jonneke van Vulpen, student van Aeres Hogeschool Dronten, was er een van. Naar aanleiding van dat werkstuk schreef zij een artikel in dit nummer over bedrijfsopvolging met als titel ‘loslaten en verbonden blijven’.

Ineke Evink ging ‘Op de koffie’ bij Evert en Heleen Blaauwendraad. Zij hadden een melkveebedrijf en zijn nu boer en boerin in ruste. Zorg dat je naast het bedrijf ook andere dingen doet, is hun advies.

Ernst Leeftink heeft Verdieping geschreven. Als domineesgezin hebben ze hun vorige gemeente losgelaten, nu wonen ze in Balkbrug. Je werk en je omgeving loslaten is immers niet voorbehouden aan agrariërs. Ook in deze editie een recensie van het boek *De Oversteek* van Jan de Boer, pastoraal agrarisch coach. Vanwege zijn eigen ervaringen kan hij nu anderen helpen met vragen en problemen. Van de hand van Hermineke Vonk een persoonlijke column over een bijzondere herinnering.

Dit nummer van Verbinding krijgt u (als het goed is) een week voor Goede Vrijdag en Pasen. Dat weekend geeft aan het thema loslaten een diepere dimensie.

We wensen u veel inspiratie en leesplezier toe.

Wiggele Oosterhoff, redacteur

LOSLATEN

Jaren geleden kreeg ik een kaartje. Er stond op: ‘Laat los, laat God, als het bij je past, komt het bij je terug’. Het kaartje heeft lang op mijn studeerkamer gehangen, als een herinnering aan de muur. Ik moest eraan denken bij de voorbereiding van dit nummer van Verbinding, dat als thema ‘loslaten’ heeft.

Tekst: Wiggele Oosterhoff Beeld: Unsplash,

AANLEIDINGEN

Als redactie van Verbinding brainstormen we elke keer over de inhoud van het komende nummer. Vaak wordt zo’n brainstorm gevoed door wat je hebt gelezen, besproken of meegemaakt. Al pratend komen we dan tot een thema. Want na de professionaliseringslag die we gemaakt hebben, is Verbinding niet meer een verzameling losse artikelen, maar werken we aan de hand van een thema. Deze keer is dat dus ‘loslaten’.

De aanleidingen voor dit thema waren divers. Ik had *De Oversteek* gelezen, het boek van Jan den Boer. Met name het eerste deel van het boek, over Jans eigen leven, heeft diepe indruk op me gemaakt. Hij beschrijft daarin hoe moeilijk het was om het familiebedrijf los te laten en een andere levensweg in te slaan. Een recensie over zijn boek leest u op pagina 18. Ook kreeg ik een afstudeerwerkstuk van Jonneke van Vulpen onder ogen.

Jonneke is een student van Aeres Hogeschool Dronten en had mij voor haar eindwerkstuk geïnterviewd. Het werkstuk gaat over ‘loslaten en verbonden blijven’, over wat een ondernemer doormaakt bij het overdragen van het agrarische familiebedrijf. Op pagina 14 staat haar artikel.

Alex Datema vertelde op de najaarsvergadering van Christen Contact Agrarisch over hoe de Rabobank naar de toekomst van de boerenbedrijven kijkt. In de vorige Verbinding (december 2023, pagina 18 en 19) staat daarvan een verslag. Datema sprak onder andere over vijf transitiepaden waarin loslaten een grote rol speelt.

“Loslaten is het doorknippen van verbondenheid”

VERBONDENHEID

Bij veel agrarische familiebedrijven spelen meerdere verbondenheden een rol. De verbondenheid met de generaties en de familie. De verbondenheid met de plek, de boerderij en het erf. De verbondenheid met de grond en de dieren. De verbondenheid met de streek en de mensen die er wonen. De verbondenheid met de voerleverancier en de melkfabriek.

In mijn boek *Doorzien* beschrijf ik deze verbondenheden als systemen. Systemen hebben hun eigen werking. Ze kunnen aan je trekken maar je ook afstoten. Verbondenheid is een belangrijke ondernemerskracht, naast gedrevenheid en verantwoordelijkheid. Loslaten gaat in veel gevallen over het doorknippen van een of meerdere verbondenheden. Soms doen boeren dat vooral met hun verstand. Bijvoorbeeld

als ze besluiten om het veevoer bij een andere leverancier te kopen. Vaak spelen emoties en gevoelens daar (ook) een grote rol bij. Meer inzicht in de werking van systemen en verbondenheden helpt vaak bij het loslaten.

TRANSITIEPADEN

Het woord transitiepad zegt het al. Het gaat over de verandering van het een naar het ander. Alex Datema heeft namens de Rabobank op vele podia, waaronder die van Christen Contact Agrarisch, vijf transitiepaden voor boerenbedrijven gepresenteerd. Bij meerdere speelt loslaten een grote rol.

• Verplaatsen

Vaak wordt gezegd dat boeren sterk verbonden zijn met de plaats waar ze wonen en werken. Dat is ook vaak zo. Boeren op het zand is heel anders dan boeren op de klei of het veen. Tegelijkertijd ben ik boeren tegengekomen die met verplaatsing weinig moeite hadden. Zij zetten de groei en ontwikkeling van het bedrijf op nummer één. En als dat niet op de huidige plek kan, dan maar ergens anders.

• Extensiveren en omschakelen.

Beide transitiepaden gaan over verandering van strategie. Van intensief naar extensief of van gangbaar naar biologisch. Zowel bij boeren als in kerken hoor je dan wel eens de (gesloten) vraag: ‘Hebben we het dan altijd verkeerd gedaan?’ Ik vind dat een lastige vraag omdat er een oordeel in schuilgaat. Met dat oordeel leg je zomaar een schuld op degene die een andere weg in wil slaan. Loslaten betekent ook oordeel en schuld loslaten.

• Stoppen.

Uit onderzoek blijkt dat een flink deel van de boeren in Nederland ouder is dan 55 jaar en geen opvolger

heeft. De komende jaren zullen veel boeren stoppen. Het aantal agrarische bedrijven in Nederland zal verder dalen. Historisch gezien is dat trouwens niet nieuw, het is al heel lang gaande. Veel boeren zeggen dat boeren een manier van leven is. Mijn vraag is dan: ‘hoe gaat jouw leven verder als het boeren ophoudt?’ Op die vraag blijft het vaak lang stil. Het loslaten van je beroepsidentiteit kan ingrijpend zijn. Wie ben je als je dat loslaat?

“Boeren is een manier van leven. Als het boeren ophoudt, hoe gaat het leven dan verder?”

NATUURLIJK

Het loslaten van het agrarisch familiebedrijf, de boerderij en je manier van leven, kan moeilijk zijn. Coaching en hulp zijn vaak heel welkom. Tegelijkertijd zijn er grote verschillen in hoe mensen omgaan met loslaten. Hierboven schreef ik al over boeren die weinig moeite hadden met de verplaatsing van hun bedrijf. Door verschil in persoonlijkheid en karakter gaat de een veel gemakkelijker om met veranderingen dan de ander. Bovendien heeft ieder mensenleven iets van een natuurlijk proces, van opkomen, blinken en verzinken. Marlies Bosker en ik hebben dat natuurlijke proces beschreven als levensfasen van ondernemerschap (zie: figuur 1). Elke fase van elk zeven jaar heeft daarin zijn eigen opgave.

Enkele citaten over de levensfasen 49-56 jaar, 56-63 jaar en 63 jaar en ouder: >>

boon
techniek

www.boontechniek.com

E.J. BOS
DIERVOEDING

Ribesstraat 5
Edeveen
T 0318-571155
E orders@ejbos.nl

Met zorg
voor diervoer

www.ejbos.nl

'Het Anker' bv
kuikenbroederij en pluimveebedrijf

Het adres voor duurzame en biologische jonge hennen

BOVANS BROWN

veel courante eieren
uitstekend nestgedrag
donkere schaalkleur
goede leefbaarheid
ook geschikt voor vrije uitloop

ISABROWN

hoge kilogramproductie p.o.h.
prettig gedrag in volière
goede leefbaarheid
robust

robust
goede leefbaarheid
veel courante eieren
uitstekend nestgedrag
ook geschikt voor vrije uitloop

DEKALB WHITE

Ochten
Telefoon: 0344-641349
Website: www.hetankerbv.nl
E-mail: administratie@hetankerbv.nl

ABZ

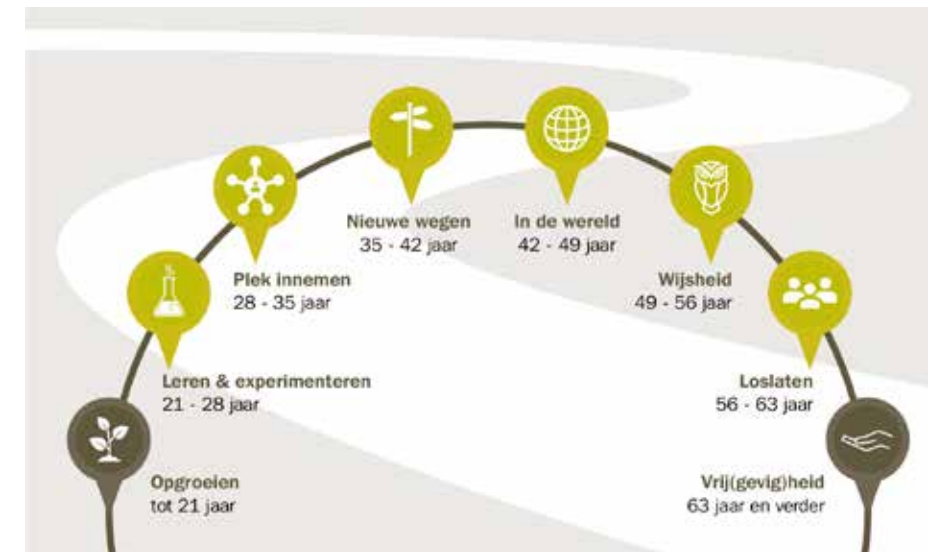
Het beste dichtbij

Samen met u willen wij het beste rendement voor uw bedrijf realiseren. Afgestemd op de behoefte van uw dieren en uw bedrijf. Met kennis, innovatie en persoonlijke aandacht dragen wij bij aan een beter resultaat in uw stal. Wilt u, net zoals onze klanten, goed voer+ advies op maat?

Onze rundvee-, legpluimvee-, vleespluimvee-, varkens-, gelten-, schapen- en plant & teelt specialisten helpen u graag!

Kijk op:
www.abzdesamenwerking.nl

ABZ De Samenwerking

Figuur 1. Levensfasen van ondernemerschap

(Bron: Marlies Bosker en Wiggele Oosterhoff, Koers houden in familiebedrijven, geïnspireerd door Hans Korteweg, Nog vele jaren.)

- 49-56 jaar. Werken vanuit eigen wijsheid. Overzien en verbinden. *'Je hebt steeds meer de behoefte om je horizon te verbreden en je bent bezig met de grote vraagstukken van het leven. Je neemt meer afstand van de praktische bedrijfsvoering en gaat het speelveld waarin je actief bent steeds beter overzien. Welke doelen wil je nog bereiken? Hoe wendbaar wil je jouw bedrijf houden? Wat draag je straks over aan de volgende generatie? Hoe kun je voor anderen van betekenis zijn?'*

- 56-63 jaar. Loslaten en inspireren. Vertrouwen geven. *'Je focus verschuift van je persoonlijke en bedrijfsdoelen naar wat je kunt betekenen voor anderen, voor de wereld om je heen. Je fysieke kunnen neemt af. Mentaal ben je juist scherper in deze fase. Je levenservaring weet je om te zetten in intuïtieve kracht. Daarmee kun je anderen spiegelen en stimuleren. Je wordt meer en meer een sparringpartner op strategisch niveau en je kunt beslissingen en praktisch werk overlaten aan anderen. De uitdaging in deze fase is je levenswerk los te laten en aan de jongere generatie over te laten. Je mag uitzien*

naar een nieuwe levensinvulling en hobby's naast het bedrijf. Anders blijft je het stuur onnodig lang vasthouden en is er geen ruimte voor de nieuwe generatie én voor jouw nieuwe perspectief.'

- 63 jaar en verder. Overdragen, vrijheid en vrijgevigheid, aanmoedigen. *'Je komt losser van het bedrijf te staan. Wanneer je je echt vrij kunt maken van het bedrijf, kom je vrijer van je eigen emoties en opvattingen, je betrokkenheid bij je oude idealen te staan. Dan kun je met meer afstand kijken en geven zonder eigen belang. Je kunt jonge mensen je trots en vertrouwen geven om moedig aan hun toekomst te werken.'*

“We moeten leven van de rente en niet van de hoofdsom”

BURGERS

Dit artikel gaat tot nu toe over boeren en tuinders. En gewone burgers dan? Raakt het thema loslaten hen ook? Ik denk het wel!

De Rabobank schetst de toekomst van de boeren en tuinders in Nederland met behulp van vijf transitiepaden. We leven in een tijd van grote opgaven, van crises. Denk aan klimaatverandering, gezondheid van mens, dier en bodem, denk aan waterkwaliteit, vluchtelingenstromen als gevolg van oorlogen en klimaatverandering, enzovoort. Die grote opgaven vragen om fundamentele transitie die ons allemaal aangaan.

Onze leefgewoontes hier in het rijke westen zijn niet houdbaar. We zullen allemaal bepaalde gewoontes en patronen moeten loslaten, bijvoorbeeld op het gebied van voedsel en vrije tijd. We hebben immers deze aarde te leen. In de eerste plaats van de Schepper. En ook van onze kinderen en kleinkinderen. Herman Wijffels zei ooit: 'We moeten als rentmeesters leven van de rente, niet van de hoofdsom'. Inderdaad, die hoofdsom, Gods Schepping, de wereld waarop wij leven, hebben we als rentmeesters te beheren. Dat geldt voor boeren én voor burgers. Beiden. Hopelijk ook samen!

KUNST

Laat los, laat God, als het bij je past, komt het bij je terug. Het is de kunst van loslaten én van ontvangen. Want als God geeft wat bij jou en mij past, mogen we het uit Zijn hand ontvangen.

Bronnen

- Jan den Boer, 2023. *De Oversteek, een ex-melkveehouder over de hang naar traditie en de wil tot verandering.*
- Marlies Bosker en Wiggele Oosterhoff, 2020. *Koers houden in familiebedrijven, tussen oude sporen en nieuwe perspectieven.*
- Jonneke van Gulpen, 2023. *Loslaten en verbonden blijven.*
- Wiggele Oosterhoff, 2023. *Doorzien, een contextueel handboek voor agrarische familiebedrijven.*

REPORTAGE

LOSLATEN EN IN VERTROUWEN OP GOD VERDER GAAN

Tekst: Ernst Leeftink Beeld: Unsplash, CV Vandaag

Waar ligt mijn toekomst? Steeds meer agrariërs vragen zich dat af. Een toenemend aantal overweegt te emigreren naar Zweden of Canada, las ik begin februari in mijn regionale dagblad. Maar als je die stap zet, moet je alles loslaten wat je hier in Nederland hebt opgebouwd. Durf je die stap wel aan?

Zelf durfde ik die stap ruim 30 jaar geleden niet aan. Na mijn studie aan de Theologische Universiteit kreeg ik de vraag om als zendingspredikant naar Brazilië te gaan. We vonden het als jong echtpaar met een dochter van drie maanden een 100% uitdaging en we voelden voor 99,99% de roeping, maar een piepkleine marge van 0,01% onzekerheid maakte, dat we uiteindelijk

toch in Nederland bleven. En de eerlijkheid gebiedt te zeggen: vooral ik durfde die stap naar een totaal onbekend land met een volstrekt andere cultuur niet aan. We gingen wel meteen zo ver weg als je in Nederland van je familie en vrienden kunt zijn (van Groningen naar Zeeuws-Vlaanderen). Dat was ook een vorm van loslaten, want aan die kant van de

Schelde kenden we helemaal niemand. Sowieso is de keus om dominee te worden een sprong in het diepe, want je weet nooit wanneer je vertrekt en waar je volgende standplaats zal zijn.

ABRAHAM

Iemand die ook alles achter liet, was Abraham. Hij hoort de stem van God: 'Abraham, trek weg uit je land, verlaat je

familie, verlaat ook je naaste verwanten, en ga naar het land dat Ik je wijzen zal.' (Genesis 12:1). En Abraham gaat, in vertrouwen op weg naar ... ja, waar naartoe eigenlijk? Nou ja, hij zal wel zien waar God hem brengen zal. Uiteindelijk komt hij aan in het land Kanaän. Daar spreekt God weer tot hem en belooft: 'Ik zal dit land aan jouw nakomelingen geven.' (Genesis 12:7) Dus blijft Abraham in die omgeving wonen. Hij zal er, enkele uitstapjes naar Egypte daargelaten, de rest van zijn leven blijven rondtrekken

VEESTAPELS

Maar in Genesis 13 gebeurt er iets opmerkelijks. Abraham was samen met zijn neef Lot, de zoon van zijn broer Haran, naar Kanaän getrokken. Na verloop van tijd hebben ze alle twee zo veel schapen, geiten en runderen, dat er te weinig land beschikbaar is voor beide veestapels. De herders van Abraham en Lot krijgen ruzie om de beste weidegronden en waterbronnen. Dus zegt Abraham: 'Het is maar beter dat we uiteengaan. Het hele land ligt voor je open. Als jij naar links gaat, ga ik naar rechts; als jij naar rechts gaat, ga ik naar links.' (Genesis 13:9).

Te weinig land. Te veel beperkingen. Geen toekomst. Dreigende inkrimping van de veestapel. Wat is dan een goed alternatief? Emigreren! Dat laatste doet Lot. Hij kiest voor de groene, waterrijke graslanden van de Jordaanvallei, net aan de andere kant van de grens met Kanaän. Die vallei is zo vruchtbaar dat de schrijver van Genesis het vergelijkt met het oorspronkelijke paradijs. Abraham blijft achter in het veel minder voedselrijke Kanaän.

VERTROUWEN

Wie heeft nu de goede keus gemaakt? Bedrijfsmatig zou je zeggen: Lot. Maar de Bijbel zegt: Abraham.

Lot koos voor een stabiele toekomst in een door-en-door ongelovige omgeving. Want in die vruchtbare Jordaanvlakte lagen ook de steden Sodom en Gomorra. 'De mensen daar waren slecht, ze zondigden zwaar tegen de HERE.' (Genesis 13:13). Zijn keus wordt uiteindelijk zijn ondergang. Abraham koos ervoor om te blijven waar hij was: in het minder vruchtbare Kanaän dat God aan hem beloofd had. Dat vertrouwen op God wordt niet beschaamd, want de HERE herhaalt zijn belofte nog een keer nadrukkelijk: 'Al het land dat je ziet over heel de lengte en de breedte zal Ik aan jou en je nakomelingen geven, voor altijd.' (Gen. 13:15+17)

"Vandaag is God dezelfde als toen"

ONZEKERHEID

Wat kun je vandaag van dit Bijbelverhaal leren? Het gaat volgens mij niet over de vraag of je vanwege de toekomst van je bedrijf of je carrière mag verhuizen of emigreren. Dat is veel te kort door de bocht. Alsof wie overweegt naar Zweden of Canada te vertrekken, op Lot zou lijken, die liever in een goddeloze omgeving een nieuw bestaan opbouwt, dan op God vertrouwt. Dan kun je je terecht afvragen of het niet omgekeerd is: misschien is Nederland wel meer het Sodom en Gomorra van vandaag dan die beide andere landen.

Belangrijker lijkt me de vraag: waarom wil je blijven of waarom wil je gaan? Abraham deed beide: hij emigreerde vanuit Ur der Chaldeeën, omdat hij Gods stem hoorde. Hij ging in vertrouwen. En toen God hem eenmaal duidelijk gemaakt had: 'Hier in Kanaän ligt jouw

toekomst, Abraham', hield hij zich aan die belofte vast.

Vandaag is God dezelfde als toen. Daar mag, net als Abraham, elke christen zich aan vasthouden. Juist in tijden van onzekerheid.

De onzekerheid als je besluit om in Nederland te blijven boeren.

De onzekerheid als je besluit om te laten uitkopen en een andere werkkring te zoeken.

De onzekerheid als je besluit om je bedrijf te verkopen en in een ander land een nieuwe start te maken.

Want als christen geloof je:

Wat de toekomst brengen moge, mij geleid des Heren hand;
moedig sla ik dus de ogen naar het onbekende land.

Ernst Leeftink is al 32 predikant in de Nederlandse Gereformeerde Kerken, eerst in Zeeuws-Vlaanderen (GKV Zaamslag 1992), daarna in Gelderland (GKV Nijmegen 1999), toen in Drenthe (GKV Assen-Peelo 2005), nu in Overijssel (NGK Balkbrug 2022) en sinds 2020 voor 20% in Friesland (NGK Oosterwolde).

foto: CV Vandaag

Wie? Evert en Heleen Blaauwendraad
Nu: Boer en boerin in ruste.
Toen: 70 koeien en jongvee; in totaal ongeveer 100 stuks vee en 38 hectare land.

"We hebben er altijd andere dingen naast gedaan"

Een huis uit de jaren vijftig met een mooie ruime tuin eromheen, aan een rustige straat met een brede groenstrook ervoor in Hollandsche Rading. Daar wonen Evert (69) en Heleen (71) Blaauwendraad. Binnen hangen foto's aan de muur van boerderijen en een schilderij met koeien. Tekst en beeld: Ineke Evink

Voor de oplettende bezoeker zijn er nog een paar dingen die een verleden als veehouder verraden. Een oud schild van Campina bijvoorbeeld, en buiten staat een rek met melkbussen. "Kijk", wijst Heleen naar een luchtfoto uit de jaren tachtig, "in die boerderij woont nu onze Evelien, dat is de vijfde generatie Blaauwendraad. Het is alleen geen boerderij meer maar een woonhuis."

Als Evert terug is van gymnastiek begint een gesprek over veranderingen en loslaten. Veranderingen zijn niet nieuw in het leven van Evert en Heleen. "Wij trouwden laat voor die tijd, we waren al halverwege de dertig", vertelt Heleen. "Ik had mijn eigen leven in Zeist, ik werkte full time in de zorg. Evert pachtte een boerderij in Westbroek. In 1991 zijn we getrouwd. Toen werden vrij snel onze kinderen geboren: eerst Marieke en toen een tweeling, Arjan en Evelien."

PACHT

Boeren zit in de familie bij Evert Blaauwendraad. "Mijn vader is geboren op een boerderij maar ging zelf boeren op een andere plek. De boerderij waar mijn vader geboren is, heb ik in 1978 overgenomen van een oom en tante. Dat was een pachtboerderij die sinds 1888 door de familie Blaauwendraad gepacht werd. In 1994 kochten we deze boerderij van de verpachter. We kochten er steeds weer land bij, onder andere door een soort persoonlijke ruilverkaveling, met wel vijf boeren. Toen wilden we een stal erbij bouwen maar inmiddels was het herinrichtingsplan 'Noorderpark' goedgekeurd. Leden van die commissie kwamen vragen of het niet 'verstandiger' was om dan te verplaatsen."

In het plan waren plekken aangewezen om nieuwe boerderijen te bouwen. Er was onder andere een plek vrij voor een boerderij aan de Kooijdijk in Westbroek. "Jij hebt altijd gezegd, als daar een plek

vrijkomt..." zegt Heleen. Evert knikt. En dat gebeurde. Evert: "Het ging heel gemakkelijk vergeleken met nu, binnen twee jaar was alles geregeld. Nu kan het wel acht jaar duren, of het loopt stuk op regels die door ambtenaren worden toegepast die de plaatselijke situatie niet kennen."

"Geen van onze kinderen zou de boerderij overnemen"

Op de boerderij aan de Kooijdijk hebben ze negentien jaar geboerd, en daarvoor ruim negentien jaar op het andere adres. Ze kijken elkaar even aan en glimlachen.

THEOLOGIE

Dat ze op een goed moment zouden moeten gaan verkopen, wisten Evert en Heleen al langer. "Geen van onze kinderen

wou de boerderij overnemen. De ene dochter ging naar de SPH, de andere naar de kunstacademie en toen onze zoon in Leuven theologie ging studeren, wisten we het zeker, we zouden de boerderij toch aan iemand moeten verkopen." En toen kwam de provincie, met de vraag of ze, als ze gingen verkopen, dat wilden doen aan iemand uit de buurt, die weg zou moeten vanwege de regelgeving.

Uiteindelijk kocht een oud-stagiair met zijn ouders de boerderij. "Het was wel fijn", zegt Evert, "dat het een bekende was, en ook uit een familie die we al kenden."

"We hebben wel gevraagd of we één keer per jaar nog een emmertje pruimen mochten komen halen", vertelt Heleen. "We hadden een boom in de tuin staan met zulke heerlijke blauwe pruimen eraan! Dan maak ik plaatstaart met die pruimen en die vries ik in. Het is toch anders als je de mensen kent, dan vraag je dat makkelijker." Ze zucht even.

KALFJES

Een overgang was het natuurlijk wel. “Ik heb mijn hele leven met vee gewerkt”, vertelt Evert. “Zo gauw je kon lopen kwam je in de stal.” En Heleen mag dan geen boerendochter zijn, een boerin is ze wel geworden. “Ik vond het fijn om de koeien bij langs te gaan en de kalfjes even aan mijn vingers te laten sabbelen. Later zei een andere boerin me dat ik een goede boerin geworden ben. Dat was mooi om te horen. Voor hen was het misschien niet altijd een vrije keus geweest. Als je als boerendochter wordt geboren, moet je meewerken en dat vindt niet iedereen leuk. Ik vond het zelf prima, de boerderij zat immers ook aan hem vast,” lacht ze, en ze wijst even. Wat ook een rol speelde in de beslissing de boerderij van de hand te doen, was de leeftijd. Evert: “Toen ik 62 jaar was, merkte ik toch wel dat ik wat ouder werd. En de kinderen waren al uit huis, dus ik moest alles zelf doen.” Hij laat zijn rechterhand zien. Een paar vingers staan scheef. “Ik ben aan mijn pezen geopereerd en dat is toch niet helemaal goed gegaan.”

“Als hij uit de stal kwam, kon hij niet eens meer een boterham smeren”, zegt

Heleen. “Mensen zeiden wel eens: dan neem je toch minder koeien? Maar dat helpt niet. Melken, voeren, het kost evenveel tijd, of je nu zeventig of zestig koeien hebt.”

Dat de overgang van boeren naar een burgerbestaan groot was, spreekt voor zich. “We deden van alles op de boerderij. We werkten mee aan de open dagen van Campina: ‘kom maar kijken hoe het gaat op de boerderij, we hebben niets te verbergen...’. En ik verzorgde kinderfeestjes. Dat was wel heel leuk, daar heb ik fijne herinneringen aan”, vertelt Heleen.

“Zo gauw je kon lopen, kwam je in de stal”

SLACHT

De boerderij verkopen betekende ook afscheid nemen van de koeien. “De koeien die goed melk gaven, gingen naar een andere boerderij. Daar had ik geen moeite mee,” zegt Evert. “Maar we hielden niet alleen de hoogproductieve koeien aan, maar ook dieren waar iets aan mankeerde of die al wat ouder waren. En die gingen naar de slacht. Dat vond ik erg.” Daarna hield Evert nog een half jaar kalveren maar toen de fosfaatregels kwamen, is hij daarmee gestopt.

Er gingen geen dieren mee naar het nieuwe huis. Alleen de stokoude kat, en die ging na een half jaar dood, vertelt Heleen. “We wilden geen nieuwe dieren, dat beperkt je toch. Niet alleen als je met vakantie wilt, maar ook in het vrijwilligerswerk dat we allebei doen.” Want het leven vult zich weer, hebben beiden ervaren. Heleen en Evert zijn allebei actief voor CCA, Heleen zit in een regionaal bestuur, Evert in het landelijke. Heleen is een dag in de week vrijwilliger

in een centrum voor mensen met dementie, en Evert helpt elke maandagmorgen een loonwerker. En bovendien passen ze een dag in de week op drie kleinkinderen. “En je wordt trager”, zegt Heleen, “het gaat allemaal langzamer, je neemt de tijd.”

IDENTITEIT

Evert: “Soms zeggen mensen dat boer zijn je identiteit is, dat het onder je huid zit. Maar ik kon het boer zijn wel loslaten. Dat komt ook omdat ik er altijd andere dingen naast heb gedaan. Ik heb 32 jaar bij de vrijwillige brandweer gezeten, en ik zat in de kerkenraad.” “We waren samen scriba”, vult Heleen aan.

“Ik had er altijd wel iets bij”, zegt Evert. “We gingen ook gewoon op vakantie. Toen ik eens een cursus ondernemerschap volgde, moesten we een ondernemersplan schrijven en ik had als enige van de hele groep een post ‘bedrijfsverzorging’ opgevoerd. Voor als ik op vakantie ging. Daar kreeg ik complimenten voor van de docent. Ik ben altijd op vakantie gegaan.” “We hebben elkaar zelfs ontmoet op een vakantiereis!” straalt Heleen.

“Andere boeren zeiden wel eens: maar wat als er een koe dood gaat als jij met vakantie bent? Maar er kan altijd een koe dood gaan...” vindt Evert. Tegenwoordig is loslaten misschien wel moeilijker, denkt hij. “Je bent nu overal en altijd bereikbaar. Je kunt op je tablet zien hoeveel melk elke koe gegeven heeft. Toen wij met het hele gezin op vakantie waren in Sri Lanka heb ik pas gebeld toen we op Schiphol stonden, op de terugreis. We hadden alleen een Nokia.”

OOGST

Maar ook nu hij geen boer meer is, alles wat met boeren te maken heeft, blijft een speciaal plekje houden bij Evert. Hij is nog steeds geïnteresseerd in het boerenleven, en leest nog steeds Oogst. “Als er iets op de televisie is over boeren, dan kijk ik. Maar er is altijd meer dan alleen boer zijn. Ik ben altijd maatschappelijk betrokken geweest, en dat ben ik nog.”

COLUMN

Wilgenkatje

Ruim tien jaar geleden gebeurde het, in deze tijd van het jaar. Mijn vader was geheel onverwacht overleden. Het hart staakte, de dood volgde. En ik voelde, heel diep, dat ik nu voor mijn moeder moest gaan zorgen. Mijn ouders hadden altijd aan mij gegeven, maar nu was de balans omgeslagen, ik ging als kind voor mijn ouders zorgen. En zo reed ik in die weken na het fatale bericht weer naar de bungalow van mijn moeder, waar ooit mijn opa en oma woonden. Het staat naast de boerderij waar ik ben opgegroeid.

Op de weg naar de boerderij viel mijn oog op een wilg. De knoppen stonden klaar om open te springen. Ik zette de auto aan de kant, stapte uit en brak een paar takken af. Helaas was mijn moeder niet thuis. Ik zette de takken op een vaas en schreef er een klein kaartje bij: ‘Je denkt dat alles dood is, maar er ontspruit weer nieuw leven’.

Dat nieuwe leven ontstaat alleen door een winterperiode heen. Zo werkt het in de natuur, maar zo werkt het net zo goed in onze eigen natuur. Wanneer je mensen hebt moeten verliezen, wanneer je levenswerk hebt moeten loslaten, wanneer ziekte of blessures zich aandienen, dan kun je niet zomaar doorlopen. Er is een periode nodig om de kou te voelen, beschutting te zoeken, even weg te duiken van alles en iedereen en van daaruit weer nieuwe levenssappen op te voelen borrelen, die de bloesem tevoorschijn duwen. We weten nooit precies hoe lang de winter duurt, maar het voorjaar volgt altijd.

Vorig jaar hebben we, na het overlijden van mijn moeder, het huis leeggehaald. En daar trof ik dit kaartje weer. Mijn moeder had het in haar hart en huis bewaard, en ernaar geleefd.

Hermineke

Hermineke Vonk (1971) runt samen met haar man een veehouderij (100 koeien) en een B&B/groepsaccommodatie in Goudriaan (Zuid-Holland). Daarnaast is ze als docent, trainer, coach en auteur actief onder haar eigen naam hermineke.nl, binnen kerk, school en de agrarische sector.

LOSLATEN EN VERBONDEN BLIJVEN

Als afronding van mijn opleiding bij Aeres Hogeschool Dronten heb ik een afstudeerwerkstuk geschreven over ‘loslaten en verbonden blijven’. Hiervoor ben ik in de literatuur gedoken en sprak ik enkele deskundigen. Daarnaast heb ik zes ondernemers geïnterviewd, die het familiebedrijf aan de volgende generatie hadden overgedragen. Dit artikel is een korte samenvatting van mijn afstudeerwerkstuk.

Tekst: Jonneke van Vulpen Beeld: Unsplash

PERSOONLIJK

Tijdens het turbulente proces van bedrijfsovername van mijn vader op mijn broer stond ik aan de zijlijn. Ondanks dat de overname inmiddels ruim tien jaar geleden is, worstelen mijn ouders nog steeds met hun ‘nieuwe leven’. Met één been staan ze nog in het verleden, met het andere in de toekomst. Een citaat uit het boek *Wat de boer niet zegt* van Johan Weerkamp en Truke Zeinstra verheldert voor mij persoonlijk wat er aan de hand was:

‘Ouders die het bedrijf overdragen aan één of meer kinderen, worden met

loslaten geconfronteerd. Ongeacht hoe het opvolgingsproces is verlopen, er komt een eind aan de binding met de plek waar de ouders jarenlang hebben gewerkt en gewoond; een breuk met het verleden. Ook al heeft de overdracht plaatsgevonden, de verbondenheid blijft; het is dus loslaten én verbonden blijven.’

Staande aan de zijlijn heb ik mezelf steeds afgevraagd waarom er zoveel spanning heerste rond samenwerking en overdracht. Waarom maakten ze het elkaar en daarmee ook zichzelf zo moeilijk? Waarom was het zo’n probleem dat schoondochter het huis verbouwde

of dat na verloop van tijd de eeuwenoude boom op het erf gerooid werd? Inmiddels weet ik dat zij niet de enige agrariërs zijn die moeite hebben met het ‘loslaten’ van het familiebedrijf. Daarom wil ik graag met dit artikel (en oorspronkelijk mijn scriptie) proberen herkenning te bieden aan ieder die hiermee op een bepaalde manier te maken heeft (gehad).

EIGENDOMMEN

Zoals het bij mij thuis ging, gaat het veel vaker. Het familiebedrijf is officieel overdragen en de zakelijke aspecten rond de overdracht zijn voltooid. Maar dat

geldt niet voor de emotionele overdracht. Er is namelijk verschil tussen juridisch en psychologisch eigendomsrecht. Juridisch heeft de overdrager het eigendomsrecht overgedragen. Maar gevoelsmatig is het bedrijf nog steeds zijn eigendom en daarmee ook zijn verantwoordelijkheid. Een bedrijfsovername kan zo doorgaan tot aan het graf van de overdrager. Hiermee ‘gijzelt’ de overdrager niet alleen zijn familie, opvolger, partners en niet-opvolgende familieleden, maar bovenal zichzelf.

VERBONDENHEID

Familiebedrijven in de agrarische sector zijn vaak gezinsbedrijven die al generaties lang in de familie zijn. Het bedrijf is kapitaalintensief en aan een bepaalde locatie gebonden, inclusief woonhuis. Wonen en werken zijn dus hecht met elkaar verweven. Dit maakt overdragen en loslaten zo lastig. Daar komen de complexiteit, de verandering van de relatie tussen ouder en kind, en tegenstrijdige belangen van familie- en bedrijfssysteem nog bij. En vooral: de onzekerheid over de toekomst. Iedere bedrijfsovername is uniek. Toch zijn er specifieke factoren die altijd invloed hebben op het bedrijfsovernameproces, en dus ook op de overdragers die het familiebedrijf moeten loslaten.

Om deze factoren inzichtelijk te maken heb ik gebruik gemaakt van het ‘ijsbergmodel’. Je ziet alleen het topje, maar het grootste deel van de ijsberg ligt onder water. Oftewel, welke onderwerpen zijn bespreekbaar en welke blijven ‘onder de keukentafel’?

IJSBERG

Tijdens de gesprekken met de overdragers die de overname achter de rug hadden, vroeg ik hoe dit proces was verlopen. Veel antwoorden gingen

over feitelijke zaken, zoals de financiële afhandeling of een verhuizing. Feiten zijn vaak gemakkelijk(er) onder woorden te brengen. We noemen dat dan ook de top van de ijsberg. Hoewel, soms zijn ook feitelijke onderwerpen emotioneel geladen, zoals verhuizen van de plek waar je altijd hebt gewerkt en gewoond. Of in een financiële wurggreep belanden vanwege de continuïteit van het familiebedrijf.

ONDER WATER

Voorafgaand aan een overname realiseren overdragers en hun familie zich vaak niet dat er veel meer zaken spelen dan die feitelikheden, het topje van de ijsberg. Minstens zoveel onderwerpen zitten aan de onderkant van de ijsberg, onder water. Denk aan de invloed van de familiecultuur, van je normen- en waardenpakket. Hoe je als volwassene handelt, wordt bepaald door je persoonlijke ontwikkeling. Hoe bewust ben je je van deze invloed? Kopieer je het gedrag van je ouders, of doe je juist het tegenovergestelde? Blijf je vasthouden aan je plek binnen het familiebedrijf of geef je de opvolger en daarmee jezelf de ruimte? Geloof het of niet, beslissingen die rationeel aanvoelen, worden vaak onbewust gemaakt.

GRENS

Ten slotte zijn er factoren die ‘zweven’ tussen de top en de onderkant van de ijsberg. Onderwerpen waar rationeel over gesproken wordt, maar met een zekere emotionele en onbewuste onderlaag. Dan gaat het over de bedrijfsstrategie en identificatie met het bedrijf. Tijdens de interviews met de overdragers bleken de vragen over communicatie en samenwerking met opvolger vaak een beladen onderwerp. Er waren duidelijk frustraties voelbaar als overdragers vertelden hoe ze moesten

toekijken hoe hun zoon het anders doet dan zij zouden doen.

Overdragers hebben met hart en ziel geïnvesteerd in het familiebedrijf, naar eigen visie en toekomstperspectief. Wanneer opvolgers veranderingen willen doorvoeren, kan dat voelen als een persoonlijke aanval. Zeker wanneer het familiebedrijf een verlengstuk is geworden van henzelf; jij bent het bedrijf. Dan kan de overdracht voelen alsof je leven je wordt afgenomen. Veel boeren zeggen: ‘boeren is een manier van leven’. De vraag is dan: ‘hoe ziet het leven er dan uit als je geen boer meer bent?’

RITME

Loskomen van het ritme van het boerenbedrijf is lastig. Zeker als je geen hobby’s of werkzaamheden naast het bedrijf hebt gehad. Je hebt als agrarisch ondernemer tientallen jaren de dagelijkse zorg gedragen voor je dieren en het bedrijf, 24 uur per dag en 7 dagen per week. Dat verantwoordelijkheidsgevoel is, samen met het ritme, alleen te doorbreken door iets heel anders te gaan doen na de overname. Investeer in de volgende levensfase, ga op zoek naar nieuwe doelen en uitdagingen. De verbondenheid aan het boerenleven blijft altijd. De tijden van maaien en oogsten, laten het boerenhart sneller kloppen.

Jonneke van Vulpen, vierdejaars student Financiële Dienstverlening Agrarisch, Aeres Hogeschool Dronten

NOTARISKANTOOR

Beens

Notariskantoor Beens is een allround notariskantoor in Kampen. Je kunt bij ons terecht voor uiteenlopende notariële diensten. Of het nu gaat om het opstellen van een akte van eigendomsoverdracht, een testament, het doen van een schenking of het oprichten van een stichting. Ons team staat voor jou klaar. Zowel particulieren als bedrijven en organisaties. Wij nemen voor je de tijd en leggen alles uit in heldere taal.

Meeuwenweg 17
8261 VZ Kampen
Tel. (038) 333 70 51
E-mail: info@notariskantoorbeens.nl
www.notariskantoorbeens.nl

Doorheen

In kerken klinken eeuwenlang
zinnen uit een geloofsbelijdenis,
*Hij is gekruisigd, gestorven en begraven,
neergedaald in de hel.*

Vader en Zoon,
eeuwig met elkaar verbonden,
tijdelijk,
lieten ze elkaar los.

*op de derde dag is Hij opgestaan uit de doden,
opgestegen naar de hemel.*

Vader en Zoon,
eeuwig met elkaar verbonden,
samen,
werkend aan hun nieuwe wereld

In kerken klinken eeuwenlang
gebeden bij de doop,
*zoals Noach en zijn gezin bij de zondvloed,
zoals het volk Israël bij de Rietzee,
Heer redt ons,
door het water heen.*

In cursussen en trainingen,
leren mensen,
lessen over veranderingen,
U-bocht theorieën.

Aan de ene kant,
het oude loslaten,
achterlaten wat niet houdbaar is.

Aan de andere kant,
het nieuwe ontvangen,
omarmen wat perspectief biedt.

Doorheen,
door de dood,
door het water,
door de U-bocht,

Het kan doodeng zijn,
verschrikkelijk pijn doen,
vaak moet je zo'n stap behuilen.

Johannes schrijft:
*Wij weten dat wij zijn overgegaan,
uit de dood,
in het leven,
omdat wij liefhebben.*

*Want,
zo lief had God de wereld,
dat Hij zijn eniggeboren Zoon gegeven heeft,
opdat iedereen die in Hem gelooft,
niet verloren gaat,
maar eeuwig leven heeft.*

Here Jezus,
duizendmaal dank,
voor Goede Vrijdag en Paasmorgen,
voor leven,
gedragen door Uw liefde.

Amen.

Wiggele Oosterhoff

Naar aanleiding van: 1 Johannes 3:14, Johannes 3:16.

RECENSIE

JAN DEN BOER: “KOM UIT JE BOEREN-BUBBEL”

Ruim 28 jaar lang was Jan den Boer melkveehouder. Maar hij was nog geen vijftig jaar oud toen hij de boerderij verkocht. Hij werd pastoraal agrarisch coach en begeleidt boeren die hulp nodig hebben, hulp die hij zelf lang weigerde.

Tekst: Ineke Evink

Jan vertelt over zijn leven als boer in het eerste deel van zijn boek *De Oversteek*. Hij neemt de lezer mee naar zijn vroege jeugd, het opgroeien en overnemen van de boerderij van zijn vader. Alles wat het boerenleven mooi maar soms ook moeilijk maakt, komt aan de orde. De vreugde van het bezig zijn in de natuur, met levende have. Genieten van het prachtige landschap aan de rivier. Maar er komen ook snel strubbelingen. Hij spaart zichzelf niet bij de beschrijving van zijn leven als melkveehouder. Zijn

neiging zich in zichzelf op te sluiten en zijn perfectionisme komen aan de orde, en de schade die dat heeft aangericht. Hij heeft zijn gezin verwaarloosd, vindt hij, en daar hebben zijn vrouw en kinderen onder geleden. Maar zelfs wanneer dat niet gebeurt, is het moeilijk de goede weg te kiezen, bijvoorbeeld met bedrijfsopvolging. Dankbaar hebben zijn vrouw Lijni en hijzelf gebruik gemaakt van coaches en pastors. Waarom zou je overal zelf uit moeten kunnen komen?

ZWARTE VOGEL

Depressieve periodes had hij ook. De zwarte vogel strijkt neer, noemt hij dat. Had hij daar minder last van gehad als hij eerder had gelet op de aanwijzingen die hij in de wind had geslagen, dat het agrarische bestaan toch minder bij hem paste dan hij altijd had gedacht? Het lijkt erop, constateert hij zelf aan het eind van het eerste deel, want van depressies heeft hij geen last meer gehad nadat hij de boerderij verkocht heeft.

Jan is een geboren verteller. Hij gebruikt kleurrijke taal om zijn eigen gedachtes en overwegingen te omschrijven en, niet minder belangrijk, hij gebruikt de nodige humor. Daardoor leest het boek als een roman.

MAATSCHAPPELIJKE ONTWIKKELINGEN

Behalve Jans persoonlijke leven schetst het boek ook maatschappelijke ontwikkelingen door de jaren heen. De schaalvergroting die decennia lang de toon zette, de toenemende regeldruk van de Nederlandse overheid en de Europese Unie. En natuurlijk rampen als de M kz-crisis, die Jan veroordeelt als letterlijke overkill: honderdduizenden dieren die werden gedood vanwege economische belangen: de export liep gevaar, andere landen weigerden besmet vlees in te voeren. Een dier sterft immers zelden aan mond-en-klauwzeer. Mensen sterven er soms wel aan. Ongeveer tien procent van de zelfmoorden onder agrariërs hadden in 2001 te maken met de mkz-crisis. Het eerste deel eindigt met twee aanbevelingen: Er is een leven naast de boerderij; oriënteer je op andere opties en benut je talenten. En je hoeft het allemaal niet alleen te doen; vraag tijdig hulp want die is beschikbaar.

COACH

Hulp levert hij nu zelf ook. Sinds 2001 – het jaar van onder meer de mkz-crisis die zoveel ellende bracht – heeft CCA een vierde tak. Naast inspireren, verbinden en verdiepen biedt CCA ook pastorale agrarische coaching aan. Jan den Boer is een van hen. Coaching is geen overbodige luxe. Allerlei verwickelingen in de familie kunnen hun weerslag hebben op de bedrijfsvoering. En niet te vergeten, de gesloten agrarische cultuur waarin hulp vragen laat gebeurt, of zelfs te laat. Er is sprake van een boeren-bubbel, meent Jan. Er wordt gepraat over keuzes die individuele boeren maken, en geoordeeld. En er is sprake van isolement waardoor het moeilijk is ervoor uit te komen dat het niet goed gaat.

CASUSSEN

In deel twee staan zes casussen waarbij hij als agrarisch pastoraal coach betrokken was. Het is een dwarsdoorsnede van wat hij heeft meegemaakt, en uiteraard zijn de beschreven casussen niet terug te voeren op personen. Inzicht geven ze wel. Lang niet altijd is bedrijfsbeëindiging het sluitstuk van een coaching traject, soms is het een kwestie van je naar elkaar uitspreken als echtpaar, of zaken goed op een rijtje krijgen, werk naast de boerderij gaan doen. Bedrijfsopvolging kan ook de nodige sores opleveren, blijkt uit een andere casus. Familiebetrekkingen en werk op één plek kan lastig zijn, zeker als vader en zoon op elkaar lijken en als communicatie een schaars goed is. En soms ben je wel het boerenbedrijf ingerold maar zou je beter iets anders kunnen gaan doen, iets dat beter past bij wie je bent. Dat is niet vreemd waarin het agrarische leven bovendien steeds meer geregeerd wordt door regelgeving en de daarbij horende digitalisering. Er wordt steeds meer van een boer verwacht, dat moet je allemaal maar kunnen opbrengen.

COMMUNICATIE

Er vallen een paar zaken op bij de casussen: depressie of somberheid, slechte communicatie, zwaarwegende tradities en eigenzinnige persoonlijkheden, het komt allemaal veelvuldig voor. Niet zo vreemd dus dat een breuk met de familie - hoe verdrietig ook - soms de enig begaanbare weg is. In deel drie tenslotte deelt Jan den Boer gedachten over de toekomst van het boerenbedrijf in Nederland. Want de veranderingen van de afgelopen jaren zijn nog maar het begin. Het klimaat, stikstof, de rol van de overheid. Deze recensie is te kort om alles samen te vatten en het ook recht te doen. Daarom rest alleen een aanbeveling: doe je voordeel met dit boek!

N.a.v. Jan den Boer, *De Oversteek*. Een ex-melkveehouder over de hang naar traditie en de wil tot verandering. Te bestellen via zijn website: jandenboer.com

WILT U ADVERTEREN?

BEL EDDY MORREN!

TEL 03 18-253020 / 06-23056672

E-MAIL: INFO@MORRENMEDIA.NL

WWW.MORRENMEDIA.NL

A&S advocaten

**Passie voor de
agrarische sector**

- Agrarisch vastgoed
- Pacht
- Productierechten
- EU subsidies
- Milieurecht